

4. Журавлев А.Л. Гендерные особенности конкуренции и партнерства / А.Л. Журавлев, В.П. Поздняков, О.И. Титова // Наука. Культура. Общество. – 2008. – №3. – С. 102–115.
5. Карамушка Л.М. Мотивація підприємницької діяльності : монографія / Л.М. Карамушка, Н.Ю. Худякова. – К.-Львів : Сполом, 2011. – 208 с.
6. Карамушка Л.М. Роль навчання в аспірантурі для економічної соціалізації аспірантів / Л.М. Карамушка // Актуальні проблеми психології. Т. 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : А.С.К., 2010. – Ч. 25. – С. 110–117.
7. Карамушка Л.М. Соціально-демографічні чинники оцінки ролі навчання в аспірантурі для економічної соціалізації аспірантів / Л.М. Карамушка // Актуальні проблеми психології. Том 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : А.С.К., 2011. – Ч. 29. – С. 62–68.
8. Карпунин А.А. Формирование предпринимательского стиля поведения некоммерческих организаций : дисс. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Карпунин Андрей Александрович. – СПб., 2005. – 164 с.
9. Креденцер О.В. Аналіз окремих характеристик підприємницької поведінки менеджерів освітніх організацій у контексті організаційного розвитку / О.В. Креденцер // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / [ред. кол. : С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. – К. : А.С.К., 2011. – Т. 1 : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – 2011. – Вип. 30. – С. 174–180.
10. Креденцер О.В. Аналіз характеристик підприємницької поведінки менеджерів освітніх організацій / О.В. Креденцер // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. 1 : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : А.С.К., 2012. – Вип. 33. – С. 142–148.
11. Креденцер О.В. Сутність підприємницької поведінки персоналу сучасних організацій та її роль в організаційному розвитку / О.В. Креденцер // Актуальні проблеми психології. – Т. 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – Ч. 21–22 / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : А.С.К., 2010. – С. 16–21.
12. Москаленко В.В. Економічна соціалізація особистості / В.В. Москаленко // Соціальна психологія : підручник. – К. : Центр навч. літ., 2005. – С. 284–315.
13. Москаленко В.В. Економічна соціалізація особистості: концептуальна модель / В.В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2006. – №3. – С. 3–15.
14. Москаленко В.В. Підприємництво як предмет дослідження економічної психології / В.В. Москаленко // Актуальні проблеми психології. Том 1: Економічна психологія. Організаційна психологія. Соціальна психологія : зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : Міленіум, 2003. – Ч. 11. – С. 17–20.
15. Москаленко В.В. Соціальна психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / АПН України ; Інститут психології ім. Г.С. Костюка / В.В. Москаленко. – К. : Центр навч. літ., 2005. – 624 с.
16. Пачковський Ю.Ф. Психологія підприємництва : навч. посіб. / Ю.Ф. Пачковський. – Львів, 2001. – 276 с.
17. Пачковський Ю.Ф. Соціопсихологія підприємницької діяльності і поведінки / Ю.Ф. Пачковський. – Львів : Світ ; ЛОНМІО, 2000. – 272 с.
18. Поздняков В.П. Психологические отношения и деловая активность российских предпринимателей / В.П. Поздняков. – М. : Изд-во ИП РАН, 2001. – 240 с.
19. Радина Н.К. Экономическая социализация воспитанников учреждений для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей / Н.К. Радина // Психологическая наука – образованию. – 2006. – №4. – С. 98–106.
20. Фелькель Т.Г. Роль аспірантури в розвитку лідерських якостей аспірантів / Т.Г. Фелькель // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – Т. 1 : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : А.С.К., 2011. – Вип. 34. – С. 316–322.
21. Фелькель Т.Г. Чинники розвитку лідерських якостей у аспірантів / Т.Г. Фелькель, Т.М. Карамушка // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – Т. 1 : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : А.С.К., 2011. – Вип. 32. – С. 277–283.
22. Хизрич Р. Предпринимательство, или Как завести собственное дело и добиться успеха. – Вип. 1 / Р. Хизрич, М. Питерс. – М. : Прогресс, 1992. – 191 с.
23. Эбнер М. Предпринимательская ориентация в организации. Внутреннее предпринимательство ; [пер. с нем.] / М. Эбнер, Г. Франк, К. Корунка, М. Люгер // Психология труда и организационная психология. – Т. 6. – X. : Гуманитарный Центр, 2010. – 284 с.
24. Экономическая психология / под ред. И.В. Андреевой. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.

УДК 159.923

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ОЦІНКА ПІДПРИЄМЦЯМИ ЗМІСТУ, ОСНОВНИХ МОТИВІВ, ПОЗИТИВНИХ ТА НЕГАТИВНИХ СТОРІН ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Л.М. Карамушка

*член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор,
завідувачка лабораторії організаційної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

Г.В. Гнускіна

*аспірантка лабораторії організаційної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

У статті на основі емпіричного дослідження проаналізовано оцінку підприємцями змісту підприємницької діяльності. Визначено мотиви вибору підприємцями підприємницької діяльності. Наведено дані щодо оцінки підприємцями позитивних та негативних сторін підприємницької діяльності.

Ключові слова: підприємці; підприємницька діяльність; оцінка підприємцями змісту підприємницької діяльності; мотиви вибору підприємницької діяльності; позитивні та негативні сторони підприємницької діяльності.

В статье на основе эмпирического исследования проанализирована оценка предпринимателями содержания предпринимательской деятельности. Определены мотивы выбора предпринимателями предпринимательской деятельности. Приведены данные в отношении оценки предпринимателями положительных и отрицательных сторон предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: предприниматели; предпринимательская деятельность; оценка предпринимателями сущности предпринимательства; мотивы выбора предпринимательской деятельности; положительные и отрицательные стороны предпринимательской деятельности.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток підприємницької діяльності в Україні є одним із найбільш важливих факторів економічного зростання та соціальної стабільності суспільства. Однак, складність та багатоаспектність цього феномену, відсутність традицій вітчизняного підприємництва обумовлюють значні труднощі у функціонуванні підприємницької діяльності.

Проблема підприємництва знайшла відображення у працях західних [19; 20], російських [2; 6; 8; 9; 18] та українських [3; 5; 10; 11; 15; 16; 17] дослідників. Аналіз літератури показує, що російськими та українськими авторами досліджено такі аспекти цієї проблеми: історія розвитку підприємництва [2; 3; 7; 9; 16; 19; 20]; розвиток здібностей та готовності до підприємництва [3; 5; 11; 13; 17]; мотиваційна сфера підприємців [1; 4; 10]; готовність підприємців до ведення ділових переговорів [11; 15]; формування команд у сфері підприємництва [12]; психологічні особливості підприємницької діяльності у сфері торгівлі [13] та ін.

Разом із тим, проблема оцінка вітчизняними підприємцями змісту, основних мотивів, позитивних та негативних виявів підприємницької діяльності ще не знайшла достатнього відображення в літературі.

Виходячи з актуальності та недостатньої розробленості проблеми, нами було визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати оцінку підприємцями змісту підприємницької діяльності.
2. Визначити оцінку підприємцями основних мотивів вибору підприємницької діяльності.
3. Дослідити оцінку підприємцями позитивних та негативних сторін підприємницької діяльності.

МЕТОДИКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення поставлених завдань використано авторську анкету «Психологічні чинники професійної діяльності та професійного «вигорання» підприємців» (Карамушка Л.М., Мартинова Г.В., 2011) з відкритими та закритими питаннями. Для обробки результатів відкритих питань використовувалась процедура контент-аналізу, для закритих питань – математична обробка за допомогою пакета статистичної обробки даних SPSS (версія 13).

У дослідженні взяло участь 302 підприємці Дніпропетровської області.

Серед опитаних було 50,7% чоловіків та 49,3% жінок. За віком вибірка була поділена на такі групи: до 30 років – 18,5%; 31–40 років – 42,4%; 41–50 років – 25,8%, понад 50 років – 13,2%.

За рівнем освіти опитаних підприємців було розподілено на такі категорії: загальна та середня спеціальна освіта – 20%; незакінчена вища освіта – 17,3%; вища освіта – 62,7%. Щодо напрямів освіти, то підприємці представляють такі групи: підприємці з гуманітарної освітою – 17,2%; технічною освітою – 40,4%; юридично-економічною освітою – 30,5%; природничою освітою – 11,9%.

За стажем підприємницької діяльності опитуваних підприємців було розподілено на такі групи: до 5 років – 35,8%; 5–10 років – 30,5%; понад 10 років – 33,8%.

Опитувані підприємці працювали в трьох основних сферах: торгівля – 56,8%; надання послуг – 30,4%; виробництво – 12,8%.

За формою реєстрації підприємництва опитані розподілені таким чином: фізичні особи – 80,7%; юридичні особи – 19,2%.

Дослідження проводилось у 2012 р.

Дослідження здійснено у процесі виконання науково-дослідної теми лабораторії організаційної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України «Психологічні засади забезпечення організаційного розвитку» (2008–2012 рр.) під науковим керівництвом член-кор. НАПН України, доктора психологічних наук, професора Л.М. Карамушки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

1. Оцінка підприємцями змісту підприємницької діяльності

Як видно з *табл. 1*, для більшості опитаних підприємців (29,1%) ведення підприємницької діяльності є одним із *способів виживання* у сьогоденних умовах. Таким чином, підприємницька діяльність допомагає підприємцям, насамперед, задовольнити первинні (матеріальні) потреби у забезпеченні свого існування та утримання своєї родини.

Також значний відсоток підприємців (22,5%) розглядають підприємницьку діяльність як *самостійну та незалежну роботу*, що проявляється в можливості бути вільними та самостійно керувати своєю справою.

Окрім того, досить велика кількість опитаних респондентів (22,0%) ставляться до підприємництва як до можливості *власної самореалізації та прояву творчості*.

Ще 18,5% підприємців зазначили, що підприємницька діяльність – це *можливість отримання прибутку*. Зазначимо, що таке розуміння підприємницької діяльності є досить розповсюдженим серед багатьох людей, які не займаються підприємницькою діяльністю і думають, що така діяльність швидко приносить прибуток, в той час як лише частина опитаних підприємців вважають важливим для себе цей аспект підприємницької діяльності.

Для 17,2% опитаних розуміють підприємництво як *важку та відповідальну роботу*. Думається, що таке розуміння підприємництва ґрунтується на власному досвіді підприємців, їх відповідальному ставленні до своєї справи та відчутті всіх труднощів життєдіяльності підприємців.

Разом із тим, звертає увагу на себе той факт, що лише 5,3% підприємців зазначили, що підприємницька діяльність є *ризикованим* видом діяльності. Тобто лише невелика частка від усіх підприємців свідомо оцінюють та розуміють ризик, який лежить в основі підприємницької діяльності.

Також зовсім невелика підприємців (4,6%) розглядають підприємництво як *корисну суспільну діяльність*, як для суспільства в цілому (шляхом виробництва української продукції, покращення економічних показників тощо), так і для окремих індивідів (шляхом створення робочих місць).

І 3,8% опитаних *не дали відповіді*. Скоріше за все, це свідчить, що підприємці ще самі для себе не визначились щодо сутності діяльності, якою вони займаються.

Таблиця 1

Оцінка підприємцями змісту підприємницької діяльності (у % від загальної кількості опитаних)

№з/п	Зміст підприємницької діяльності	Кількість опитаних, %
1	«Спосіб виживання»	29,1
2	«Самостійна та незалежна діяльність»	22,5
3	«Можливість прояву власної самореалізації та творчості»	21,9
4	«Можливість отримання прибутку»	18,5
5	«Важка та відповідальна праця»	17,2
6	«Ризикова діяльність»	5,3
7	«Суспільно корисна діяльність»	4,6
8	«Немає відповіді»	3,8

2. Оцінка підприємцями основних мотивів вибору підприємцями підприємницької діяльності

Як видно з *табл. 2*, мотиви вибору підприємцями підприємницької діяльності були розподілені на три групи мотивів. Ці мотиви були розподілені нами, насамперед, на внутрішні та зовнішні мотиви. В свою чергу, внутрішні мотиви утворили дві групи (особистісні та соціальні).

До *першої групи* належать *особистісні мотиви*, які віднесені нами до *внутрішніх мотивів*. До них належать такі мотиви: бажання забезпечити собі високий рівень доходу (60,3%); прагнення до власної свободи (47,7%); бажання реалізувати власні задуми (41,1%) та бажання завоювати авторитет (10,6%).

Другу групу складають *соціальні мотиви* (бажання принести більше користі людям) (15,2%).

До *третьої групи* належать *зовнішні мотиви*, до яких входять такі мотиви підприємців: неможливість знайти роботу (17,2%), престижність підприємницької діяльності (1,3%).

Таким чином, отримані дані свідчать про наявність трьох головних *особистісних мотивів* вибору та здійснення підприємцями підприємницької діяльності: мотив високого рівня доходу або комерційного успіху, мотив власної свободи та мотив реалізації власних задумів або самореалізації. Можна говорити про те, що наші дані збігаються з результатами досліджень мотивації діяльності підприємців, які виконанні на вибірці українських [1; 4; 10; 17], російських [8; 18] та західних підприємців [19].

При цьому *соціальні мотиви*, на превеликий жаль, значно менше спонукають респондентів до підприємництва, що ми розглядаємо як один із проблемних аспектів підприємницької діяльності вітчизняних підприємців.

Також встановлено, що *зовнішні мотиви* скеровують опитаних респондентів на *вимушене підприємництво* через відсутність можливості знайти роботу. І, разом із тим, на *престижність підприємницької діяльності* вказала дуже невелика частина людей, що ламає, на наш погляд, стереотипи, які часто існують серед населення, що підприємницька діяльність є дуже «статусною» діяльністю.

Таблиця 2

Оцінка підприємцями мотивів вибору підприємницької діяльності (у % від загальної кількості опитаних)

№з/п	Мотиви вибору підприємницької діяльності	Кількість опитаних, %
	1. Внутрішні мотиви	
	1.1. Особистісні мотиви	
1	Бажання забезпечити собі високий рівень доходу	60,3
2	Прагнення до власної свободи	47,7
3	Бажання реалізувати власні задуми	41,1
4	Бажання завоювати авторитет	10,6
	1.2. Соціальні мотиви	
5	Бажання принести більше користі людям	15,2
	2. Зовнішні мотиви	
6	Неможливість знайти роботу	17,2
7	Престижність підприємницької діяльності	1,3

3. Оцінка підприємцями позитивних та негативних сторін підприємницької діяльності

Спочатку проаналізуємо *позитивні сторони* підприємницької діяльності (див. *табл. 3*).

Як видно з *табл. 3*, більшій частині підприємців подобається *незалежність* та *самостійність* (54,3%), трохи меншій частині – *прибуток від власної справи* (20,5%), решта підприємців оцінюють можливість *самореалізації та творчості* (13,9%).

Отже, можна зробити висновок, що головними *позитивними сторонами підприємництва*, які виділили опитані респонденти, є можливість бути незалежними та самостійними, отримання прибутку та можливість особистісної самореалізації. Ці сторони узгоджуються з трьома головними мотивами вибору підприємницької діяльності.

Зауважимо, що серед позитивних сторін підприємництва опитані респонденти також виділили *наявність позитивного результату діяльності* (10,6%), *взаємодію з людьми та соціальну корисність* (9,3%), *процес роботи* (7,9%).

Таким чином, ми з'ясували, що найбільше підприємцям подобається бути незалежними та самостійними, отримувати прибуток, здійснювати особистісну самореалізацію. Значно менше підприємців виділяють такі позитивні сторони підприємницької діяльності, як процес здійснення підприємницької діяльності, можливість отримання позитивного результату, взаємодію з людьми та корисність. Отримані результати можуть, на наш погляд, свідчити про наявність труднощів як у досягненні результатів праці, плануванні та виконанні загалом підприємницької діяльності, так і у встановленні взаємодії з іншими, що стосується, скоріше за все, проблем управління підприємницькою діяльністю.

Таблиця 3

**Оцінка підприємцями позитивних сторін підприємницької діяльності
(у % від загальної кількості опитаних)**

№	Позитивні сторони підприємницької діяльності	Кількість опитаних, %
1	«Незалежність та самостійність підприємницької діяльності»	54,3
2	«Отримання прибутку в результаті виконання підприємницької діяльності»	20,5
3	«Самореалізація та творчість в підприємницькій діяльності»	13,9
4	«Позитивний результат підприємницької діяльності»	10,6
5	«Взаємодія з людьми та соціальна корисність»	9,3
6	«Процес здійснення підприємницької діяльності»	7,9
7	Відсутність відповіді	1,4
8	«Нічого не подобається»	0,7

Далі проаналізуємо *негативні сторони* підприємницької діяльності (див. табл. 4).

Як видно з табл. 4, вагома частка респондентів (35,8%) назвали *нестабільність, ризик і конкуренцію в роботі* негативними рисами. Так, у сьогоdnішніх умовах існування підприємництва існує достатньо велика нестабільність для цієї сфери діяльності, яка пов'язана з економічною кризою та її наслідками. Варто зазначити, що часто підприємництво розвивається саме під час економічних криз, за відсутності можливості знайти роботу, що узгоджується з наведеними вище даними: 17,2% опитаних відкрили підприємництво за відсутності роботи. У свою чергу, постійна нестабільність впливає на появу значного ризику та високої конкуренції для діяльності підприємців.

Водночас, велика частина підприємців (32,5%) відносить до негативних сторін *відсутність достатньої підтримки підприємців з боку держави*. Крім того, сюди відносять і *особливості взаємодії із податковою інспекцією* (8,6%). Це свідчить про наявність труднощів у взаємодії між владою та підприємцями.

Також виявлено інші негативні сторони підприємництва. Серед них підприємці виділили: *відсутність умов для відпочинку та саморозвитку* (8,6%), *погані умови праці підприємців* (7,3%), *ускладнений процес підприємницької діяльності* (4,6%). Водночас, ці сторони вказують на взаємопов'язаність між собою: погані виробничі умови є можливою причиною відсутності умов для відпочинку та саморозвитку, що безумовно впливає на процес виконання різноманітних підприємницьких дій та операцій. Як наслідок, відбувається процес виникнення *негативних емоцій та станів* у підприємців, на що вказала частина опитаних (6,0%).

Варто відзначити невелику частку підприємців, яким *усе подобається* (3,3%) у своїй діяльності. Проте менша частка підприємців (1,4%) не змогла відповісти на запитання.

Таким чином, аналіз виявлених у результаті дослідження *негативних сторін* свідчить: по-перше, про наявність впливу нестабільних економічних умов на розвиток підвищеного ризику та конкуренції серед підприємництва; по-друге, про відсутність умов щодо розвитку та відпочинку для підприємців; по-третє, про появу тенденції щодо впливу перших двох факторів на виникнення негативних емоцій та станів у підприємців.

Таблиця 4

Негативні сторони підприємницької діяльності (у % від загальної кількості опитаних)

№з/п	Негативні сторони підприємницької діяльності	Кількість опитаних, %
1	«Нестабільність, ризик, конкуренція в роботі підприємців»	35,8
2	«Відсутність достатньої підтримки підприємців з боку держави»	32,5
3	«Особливості взаємодії із податковою інспекцією»	8,6
4	«Відсутність умов для відпочинку та саморозвитку»	8,6
5	«Погані умови праці підприємців»	7,3
6	«Виникнення у підприємців негативних емоцій та станів»	6,0
7	«Ускладнений процес підприємницької діяльності»	4,6
8	«Усе подобається»	3,3
9	Відсутність відповіді	1,4

У цілому отримані дані дозволяють відповісти на питання: *«Як?»* («Як оцінюють респонденти зміст підприємницької діяльності?»); *«Чому?»* («Чому респонденти обирають підприємницьку діяльність?»); *«Які?»* («Які сторони підприємницької діяльності респонденти вважають позитивними (привабливими) і які сторони – негативними (проблемними?)»).

ВИСНОВКИ

1. У процесі дослідження встановлено, що існує *певний зв'язок* між розумінням змісту підприємницької діяльності та мотивами вибору підприємницької діяльності. Це проявляється в тому, що більша частина підприємців розуміють підприємництво як спосіб виживання через отримання прибутку, як незалежну та самостійну діяльність, як можливість розкриття власного потенціалу через самореалізацію. В той же час, до

основних мотивів вибору підприємницької діяльності підприємці відносять: бажання забезпечити високий рівень доходу, прагнення до власної свободи та бажання реалізувати власні задуми.

Отже, існує певна *узгодженість* у когнітивному та поведінковому компонентах діяльності опитаних підприємців.

2. Аналіз *позитивних сторін* підприємницької діяльності показав, що опитані респонденти найбільше цінують у своїй діяльності власну незалежність та самостійність, можливість отримання прибутку і самореалізації, що також співвідноситься із даними, які стосуються оцінки підприємцями змісту та мотивів підприємницької діяльності.

Щодо *негативних сторін* підприємницької діяльності, то вони представлені нестабільністю, ризиком, конкуренцією, якими характеризується підприємницька діяльність, а також відсутністю підтримки держави в різних питаннях, недостатньо комфортними умовами праці, що обумовлює виникнення негативних емоцій та станів у підприємців.

3. Отримані дані варто враховувати в ході психологічної підготовки підприємців до здійснення підприємницької діяльності та надання їм психологічних консультативних послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналитический отчет по результатам социологического исследования «Женщины Донечины и малое предпринимательство» / Л.А. Гороява, Н.П. Борецкая, О.В. Ивашенко. – Донецк : ИГП НАП Украины, 1999. – 92 с.
2. Акперов И.Г. Психология предпринимательства : учеб. пособ. / И.Г. Акперов, Ж.В. Масликова. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 544 с.
3. Варналій З.С. Основи підприємництва : навч. посіб. / З.С. Варналій. – К. : Знання-Прес, 2006. – 350 с.
4. Винославська О.В. Етична мотивація американських та українських професіоналів бізнесу / О.В. Винославська // Зміни у свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть. – К. : ВД «КМ Академія», 2001. – С. 167–175.
5. Данчева О.В. Практична психологія в економіці та бізнесі / О.В. Данчева, Ю.М. Швалб. – К. : Лібра, 1999. – 270 с.
6. Дейнека О.С. Экономическая психология / О.С. Дейнека. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. – 160 с.
7. Дракер П.Ф. Управление, нацеленное на результаты / П.Ф. Дракер. – М. : Технологическая школа бизнеса, 1994. – 200 с.
8. Журавлев А.Л. Деловая активность предпринимателей: методы оценки и воздействия / А.Л. Журавлев. – М. : РАН ; Ин-т психологии, 1995. – 58 с.
9. Завьялова Е.К. Психология предпринимательства : учеб. пособ. / Е.К. Завьялова, С.Т. Посохова. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2004. – 296 с.
10. Карамушка Л.М. Мотивація підприємницької діяльності : монографія / Л.М. Карамушка, Н.Ю. Худякова. – К. – Львів : Сполом, 2011. – 208 с.
11. Карамушка Л.М. Психологічна готовність підприємців до професійної діяльності як чинник розвитку підприємницьких організацій / Л.М. Карамушка, О.В. Креденцер // Соціальна психологія. Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова / за ред. Ю.Ж. Шайгородського – 2010. – №1. – С. 63–76.
12. Карамушка Л.М. Формування команди як фактор забезпечення конкурентоздатності підприємців / Л.М. Карамушка // Актуальні проблеми психології. Том 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка ; за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К., 2005. – Вип. 15. – С. 55–61.
13. Креденцер О.В. Аналіз основних психологічних ознак підприємницької діяльності сфери торгівельного бізнесу / О.В. Креденцер // Актуальні проблеми психології. Том 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка ; за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К., 2010. – Ч. 25–26. – С. 320–329.
14. Кулаковський Т.Ю. Психологічні чинники розвитку здібностей до підприємництва : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10 / Т.Ю. Кулаковський. – К., 2010.
15. Лагодзинська В.І. Рівень розвитку когнітивного компонента психологічної готовності підприємців до ведення ділових переговорів / В.І. Лагодзинська // Актуальні проблеми психології. Том 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка ; за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К., 2010. – Ч. 25–26. – С. 329–338.
16. Ложкін Г. Економічна психологія : навч. посіб. / Г. Ложкін, В. Камаровська, Н. Воленюк. – К. : Професіонал, 2008. – 464 с.
17. Пачковський Ю.Ф. Соціопсихологія підприємницької діяльності і поведінки / Ю.Ф. Пачковський. – Львів : Світ ; ЛОУНМІО, 2000. – 272 с.
18. Позняков В.П. Региональные особенности психологических отношений российских предпринимателей к своей деятельности / В.П. Позняков // Социально-психологические исследования руководства и предпринимателей. – М. : ИП РАН, 1999. – 84 с.
19. Хизрич Р. Предпринимательство, или Как завести собственное дело и добиться успеха / Р. Хизрич, М. Питерс. – М. : Прогресс, 1992. – 160 с.
20. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.

УДК 316.6 : 33

ОЦІНКА СТУДЕНТАМИ РОЛІ ГРОШЕЙ У ЇХ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Л.М. Карамушка

*член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор,
завідувачка лабораторії організаційної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

О.Г. Ходакевич

аспірантка лабораторії організаційної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

У статті проаналізовано особливості оцінки студентами ролі грошей у їх життєдіяльності. Показано значення грошей як засобу задоволення життєво важливих потреб студентів, їх саморозвитку, надання допомоги людям, здійснення розваг тощо. Розкрито вплив соціально-демографічних (вік, стать студентів), організаційно-професійних (рік навчання студентів у вищому навчальному закладі), соціально-економічних (соціальне походження студентів, майновий статус їх сім'ї) та особистісних (загальножиттєва та робоча спрямованість студентів, їх ставлення до грошей, орієнтація на процес праці та орієнтація на заробляння грошей) чинників на оцінку студентами ролі грошей у їх життєдіяльності.

Ключові слова: вищі навчальні заклади; студенти; оцінка студентами ролі грошей; чинники оцінки студентами ролі грошей у їх життєдіяльності.